

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. Иван Добрев
за дисертационния труд на Красимира Стефанова Хаджиева

ПОСЕСИВНОСТТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ТИПОЛОГИЧЕН АСПЕКТ

представена във Югозападен университет
“Неофит Рилски” – Благоевград
Филологически факултет
за присъждане на образователната и научна степен “доктор”

Трудът, който е написан филологически културно, осведомено и компетентно, има за цел да запознае българската лингвистична общественост с развитието на теорията за посесивността през последните четири-пет десетилетия и да приложи част от установените научни принципи към особеностите на българския език. Дисертантката обобщава съвременните теоретични насоки на изследванията по проблемите на посесивността, които се основават на мащабни наблюдения над езиците от петте континента и на разнопосочни разработки на лингвисти от различни школи и направления в последни времена. Информация е извлечена и от световния атлас на езиковите структури, в който на посесивността са посветени седем карти.

За същността на езиковата категория “посесивност” Красимира Хаджиева приема гледището, че тя не е от морфологично, а от универсално естество и че възможностите за нейното тълкуване са две: логическа и функционално-семантична. Извършен е обстоен, но невинаги (не по вина на дисертантката) полезен преглед на мненията за спецификата на отношенията, които в лингвистичната литература биват наричани посесивни, особено внимание е отделено на т. нар. ядрени структури, на потенциалните или допустимите типове притежатели, на съотношението между т. нар. “отчуждаема принадлежност” и ”неотчуждаема принадлежност”.

Обърнато е внимание и на езиковите средства, с които се изразява посесивността, в това число и т. нар. предикативна посесивност. Очевидно е, че трудностите, с които се е сблъскала Красимира Хаджиева, са свързани със състоянието на съвременното общо езикознание. Диадата притежаемо – притежател, която предполага обществено-историческо развитие, имплицитно съдържа още един член, производителя, в архаиката той ще бъде опорната отчетна точка, а това променя същината на проблемата. На с.93 дисертантката е принудена да отбележи, че категорията посесивност, така, както самата категория се разглежда в днешната езиковедска литература, е неуловима. До голяма степен това се дължи на отстъплението от принципите на класическата описателна граматика — старогръцка, староиндийска, латинска, старобългарска, която мирогледно и като езикова материя е възникнала в общество на дейтели и собственици. Що се отнася до част от приведените примери, не виждам никакво основание в *Хвана я за ръката* или *Той го потупа по рамото* да търсим посесивни отношения, но някой вече го е сторил и Красимира Хаджиева е била длъжна да се съобразява с това квазинаучно обстоятелство. Що се отнася до обяснителната сила на класическата граматика, тя е целесъобразно използвана за обяснение на притежателния дателен падеж (с.136 и сл.). Проблемите на т. нар. Ich-Deixis, Du-Deixis und Er-Deixis в тройното членуване в родопските говори, което още преди 120 години е привлякло вниманието на младограматика Карл Бругман, в дисертацията са обаче само бегло засегнати, въз основа на книгата на Елена Каневска. Но и тя няма да ни даде търсения отговор. Оказва се, че в интимния свят на родопчанина близка е далечната месечина (*месечинаса* — Ich-Deixis), а поляната, от която той се любува на лунната светлина (*полянана* — Er-Deixis), е извън собствения му свят. За грижовната рупска баба в определена ситуация собственото внуче е Du-Deixis (*детето*), но премръзналите му нозе, които трябва да бъдат стоплени, са Ich-Deixis (*кракаса*). Тук няма да помогнат никакви теории и разсъждения за отделимата и неотделимата принадлежност.

Относно общоезиковедските тезиси на дисертантката в уводния дял на представената разработка ще обърна внимание на

следното. От Уленбек и Марр и от Мещанинов до Климов категорията посесивност е езиково-историческа, ще рече социолингвистична, съобразена със степента на общественото развитие : собствеността, респ. представата за притежание или принадлежност не може да бъде една и съща у папуаса и канадския индианец, у фелаха, ранносредновековния урало-алтаец и у съвременния член на модерното постиндустриално общество. Формите на собственост и разпределение и свързаните с тях форми на социална организация, на брачни отношения, размяна на подаръци, наследствени права, храмово дарителство и т. н. и т. н. зависят от начините на живот, от способите за производство (do. dono, dedico). Затова на най-голям успех са се радвали онези езикови проучвания, които не са скъсали връзката си с класическата етнография и социология до средата на XX в., и с по-новите съвременни структурални антропологични школи, които не могат да избягат от проблемите на производството и собствеността. Прекрасната статия на Бенвенист, който е продължител на делото на френските социолингвисти, е достатъчно косвено доказателство за ролята на светогледа. Не е зададен, но заслужава отговор въпросът съвпада ли в едри линии ареалът на “имам” с ареала на мегалитите, сиреч солидните каменни градежи, и на енеолитната металургия, с една дума с ареала на древните високи технологии и трансплеменната търговия. Изследванията на Климов, които в дисертацията не са цитирани, доказаха тясната взаимна зависимост между общата изреченска типология и изразяването на посесивността. Напр. в езиците с активен граматичен строеж по правило има посесивен падеж, но няма глагол “имам”, а в езиците с ергативен граматичен строеж по правило има глагол “имам”, но липсва посесивен падеж и т. н. В рамките на подобни систематички посесивността се оказва езиково-историческо явление, което се изучава със средства и методи, твърде различни от онези в дисертацията. Що се отнася до световния атлас на езиковите структури, той би спомогнал за “строги” систематички от типа на класификациите на Карл Линей, но още в средата на XIX в. те са решително преодоленни от Шлайхеровата лингвистика.

Не е вина на Красимира Хаджиева, че подходът на съвременното езиковедство към пасивността е структурален, ще рече астилистичен (езиковите средства се разглеждат извън ситуацията), което не може да не се отрази върху анализа. Където няма глотометрическа стилистика (обществено съобразяване), непременно има нужда от оракул, както казваше най-големият съвременен познавач на българския език проф. Мирослав Янакиев. Що е *Мария има очи* (с.17), фразеологизъм от разговорната реч (възможно думи на самата Мария, в смисъл ‘Виждам какво става’) или пример, съчинен за празнословно обсъждане сред професионални лингвисти с цел да се обясни “гълбинната посесивна структура” Очите на Мария. Впрочем синтактичен разбор на “посесивното” изречение *Аз имам краставичка* някога на преднамерено развален български правеше румънският хуморист Мирча Кришан под покрива на Софийския цирк. Казвам това само за да подчертая подводните камъни, които е трябвало да заобикаля дисертантката.

Съгласен съм с нейното становище, че езиковата категория “посесивност” намира израз във всички естествени езици по света. Не смятам обаче, че това е доказателство за егоцентричната природа на езика. Как е в ранното детство и в онези примитивни езици, в които няма показатели за първо лице? “Тук” още не е “Аз”. Подчертано егоцентричен обаче е бил индоевропейският праезик (Франц Шпехт). Приемам изцяло обобщителния раздел “Характеристика и обща типология на посесивността”. В него се отбелязва, че съществуват конструкции, които на пръв поглед изглеждат посесивни, но при по-внимателен поглед се установява, че те са само посесивноподобни.

След встъпителния дял, който е посветен на прегледа на общоезиковедските нагласи, дисертантката се спира специално на посесивността в българския език. С право особено внимание е отделено на т. нар. рефлексивна посесивност, която има твърде широк световен ареал. От значение е констатацията на Красимира Хаджиева (с.103), че българският език притежава допълнително една уникална, типична само за него специфика, която го отличава от всички езици в света — наличието на възвратни посесивни енклитики. Длъжен съм обаче да отбележа,

че подобно явление, макар и само като възможност, ще рече оказионално, а не като задължителна норма, се наблюдава и в словашки, където не е книжовно явление. То не е било и всеобщо старобългарско. Присъщо е напр. на Савината книга (началните листове) и Супрасълския сборник, на Климент Охридски, Презвитер Константин и Йоан Екзарх, но е чуждо напр. на Кирило-Методиевите преводи (евангелие, псалтир, апостол) и на Презвитер Козма. Теоретично погледнато, в това разпределение няма нищо екстраординерно, отделен въпрос е не се ли дължи тази особеност в част от старобългарските паметници на народнолатинския субстрат в Панония и в Мизия? Отново пред нас е историческа проблематика, която не може да се разреши със синхронни средства.

Известни затруднения причинява съчетанието “световни езици”, с което борави дисертантката. Под “световни езици” често разбират езици, които се радват на широка употреба, използват се в много държави и се изучават за нуждите на международното разбирателство : английски, испански, руски. Не могат да са световни езици и такива, които се говорят едва ли не от няколко хиляди души. Дисертантката споменава за тестове, с помощта на които може да се определи дали една конструкция е посесивна или не е. По какви критерии изразът *болят го ставите* (82) е обявен за посесивен, същият въпрос се отнася и до *беззъб* (87 — отрицателна посесивност !?!), *русокос* (89). Разсъжденията върху употребите на глагола *имам* са подготвени от полезната студия на Евдокия Христова, която сама по себе си не е достатъчна за да се реши въпросът. Впрочем в дисертацията дискусията за значенията на глагола *имам* е представена с необходимата пълнота.

Особен раздел е посветен на българските посесивни клитики в съпоставителен план. Нужното внимание е отделено и на т. нар. Вакернагелова позиция. Определен интерес представляват и персийските и осетинските успоредици, обсъдена е възможността особеностите на осетинския език да са в някаква връзка с изрази от групата на кавказките езици. Приведените факти са безспорно интересни, конфронтативният анализ не създава впечатление за привнесена екзотика, а за съзнателно търсена лингвистична процедура, която ще спомогне да се ориентираме и в проблемите

на българския език. Във връзка с българистичната проблематика, заявена в заглавието на дисертацията, значителен теоретичен интерес представляват българските посесивни клитики и особено рефлексивните посесиви. В това отношение не изглеждат самоцелни и съпоставките с норвежки и монголски, които са доказателство за широкия лингвистичен хоризонт на Красимира Хаджиева. Разгледани са и евентуалните балкански влияния върху българската посесивна система. Докторантката е библиографски много добре ориентирана

Изводите за приносния характер на дисертацията следва да се направят и въз основа на нейната заключителна част. Показано е многообразието от езикови средства, с които в българския език се изразява принадлежност. Изразено е и оправдано съмнение в множество квазипосесивни структури, но с голяма част от тях българската граматическа мисъл и без друго не борава или пък се занимава предимно под чуждо внушение. Положителна черта на труда е потърсената разлика между словоизменителните, морфосинтактичните, лексикалнограматичните и др. средства за изразяване на посесивността. Редица негови приноси моменти са несъмнени.

Това ми дава основание в качеството ми на официален рецензент и с пълна убеденост в достойнствата на представения труд да предложи на почитаемото жури да присъди на Красимира Хаджиева образователната и научната степен доктор.

София, 31 май 2014

Проф. Иван Добрев